

Dutkiewicz, Józef

"British Policy and the Turkish Reform Movement : a study in Anglo-turkish relations 1826-1853", Frank E. Bailey, Cambridge 1942 : [recenzje]

Przegląd Historyczny Zeszyt dodatkowy, 444-445

1948

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

negatywnie do Napoleona nastawieni. Nie zaznajomił nas też dokładniej z rolą Fouché'go i jego kontaktami z buntem garnizonów północnej Francji.

Książka Th. żywo i ładnie napisana, opracowana sumiennie, w ramach które sobie autor nakreślił, nie przynosi jednak czytelnikowi prawie nic nowego, pozostając jeszcze jedną, dość pożyteczną próbą ujęcia opracowanego już niejednokrotnie łańcucha wydarzeń.

Tadeusz Łepkowski

DZIEJE NOWOCZESNE I NAJNOWSZE

FRANK E. BAILEY: *British Policy and the Turkish Reform Movement. A study in Anglo-turkish relations 1826—1853.* Harvard Historical Studies 51, Cambridge Mass. 1942 s. XIV i 312.

W tej samej serii ukazała się w r. 1915 doskonała praca LORDA o drugim rozbiórce Polski. Toteż biorąc do ręki tę książkę można się było spodziewać gruntownego opracowania i wszechstronnego oświetlenia problemów. Autor nie rozporządzał tak bogatym materiałem jak Lord pisząc o Polsce. Nie zna innego archiwum poza londyńskimi, nie zna przede wszystkim ani jednego opracowania rosyjskiego, a wszak Rosja była głównym podówczas partnerem Anglii w Kostantynopolu. Autor zaś nie tylko nie cytuje żadnej książki rosyjskiej nie znając widocznie języka, ale nawet przepuszcza wydawnictwa podające dokumenty dyplomatyczne w oryginałach, tj. po francusku przeważnie, np. *Papiers du chancelier Nesselrode*; MARTENS, *Recueil des traités* czy powiedzmy Sbornik. To pominięcie literatury rosyjskiej i polskiej spowodowało, że dla autora w programie reform tureckiego państwa nie istnieje zagadnienie słowiańskie. Autor ogranicza się do problemu uprawnień chrześcijan i opieki nad nimi, przy czym ta sprawa stanowi chyba najślabszą część książki. Nieznajomość literatury rosyjskiej i choćby po francusku drukowanych prac M. HANDELSMANA powoduje jeszcze jedno przeoczenie poważne: autor nie wiąże zupełnie angielskiej polityki w Turcji z zagadnieniami tzw. przez Anglików Średniego Wschodu, tj. Kaukazu, Armenii, Persji i Afganistanu, gdzie stykały się interesy brytyjskie z rosyjskimi. Stąd niezrozumiała jest nagle ustepliwość Rosji w l. 1838—9 i Turcji, zresztą także wywołana skuteczną interwencją angielską w zatoce perskiej, która spowodowała likwidację inspirowanej przez posła rosyjskiego wyprawy szacha na Herat, podnosząc znakomicie prestiż angielski w Turcji i Persji.

Podstawową zaletą pracy jest szerokie, nawet bardzo szerokie uwzględnienie czynnika gospodarczego. Autor dał wyczerpującą podbudowę ekonomiczną stosunków angielsko-tureckich w pierwszej połowie XIX wieku, nie ograniczając się przy tym do wyczerpania dostępnej literatury, lecz sięgając do źródeł oficjalnych angielskich w aktach ministerstwa handlu i głównego urzędu celnego. W książce mamy cały szereg tablic, diagramów przedstawiających wymianę towarową angielsko-turecką z uwzględnieniem nie tylko różnych towarów, ich wartości, ale także nawet obrotów z poszczególnymi portami imperium otomańskiego.

W pierwszym rozdziale mamy ogólny rzut oka na siły i stosunki w państwie padyszacha w pierwszej ćwierci XIX wieku. Autor stwierdza, iż konwencja w Unkiar Skelessi (8. VII, 1833) wywołała raptowny wzrost zainteresowania Anglii Turcją. Przeocza tutaj polskie wysiłki, nazwisko Czartoryskiego nie zostało w ogóle w książce wspomniane (jest tylko raz wymieniony Chrzczanowski). Zainteresowanie opinii angielskiej było wywołane zmianą konjunktury handlowej: Anglia poszukiwała rynku zbytu dla swych wyrobów, a po wtóre wejście w użycie w coraz większej liczbie parowców czyniło potrzebną zmianę drogi do Indii, powstają pierwsze projekty kanału sueskiego, projekty wyzyskania Eufratu i drogi przez Syrię. Anglia rozpoczyna politykę patronowania reformom w Turcji.

Rozdział drugi cały jest poświęcony ekspansji handlowej angielskiej do Turcji po 1815 r. i handlowi tranzytowemu przez Turcję do Indii. Autor stwierdza, iż Palmerston mimo całego rozumienia doniosłości rynku tureckiego i potrzeby szukania nowej drogi do Indii był przeciwny koncepcji budowy kanału Sueskiego

nawet jeszcze w 1851. Handel z Turcją w latach trzydziestych wykazuje silny wzrost, znacznie szybszy niż wymiana towarowa z Rosją. Względne znaczenie tego handlu dla Anglii wzrasta w związku z powstaniem związku celnego niemieckiego i rozwojem własnego przemysłu we Francji, chronionego cłem podobnie jak przemysł austriacki. Bilans obrotów handlowych z Turcją był stale dodatni, był to handel bardzo zyskowny, wypłaty następowały w Londynie i Anglicy zarabiali jeszcze dodatkowo na kursie pieniądza. Doszło do tego, iż w przededniu wojny krymskiej Turcja zajęła trzecie miejsce w angielskim eksporcie, przewyższając dwukrotnie wartość towarów sprzedanych do Rosji.

W rozdziale następnym znajdujemy szczegółową charakterystykę wymiany handlowej angielsko-tureckiej w latach 1825 do 1855. Omówione są wahania w wywozie i przywozie różnych artykułów. Dalej szczegółowo obroty angielskie w ośmiu głównych portach Cesarstwa tureckiego. Kończy się ten rozdział omówieniem traktatu handlowego z 1838 roku.

Rozdział czwarty traktuje o stosunku Palmerstona do reform wewnętrznych Turcji. Autor jest zdania, że poparcie tych reform było osobistą zasługą Palmerstona, że do 1833 nie wykazywał on żadnego zrozumienia dla tych spraw, lekceważąc memoriały Stratford-Canninga i Urquarta, ale później szedł dalej, konsekwentnie broniąc idei wzmocnienia państwa tureckiego bez żadnego doktrynerstwa, nie usiłując bynajmniej w tych reformach lansować konstytucjonalizmu czy parlamentaryzmu, a kładąc nacisk na realne wzmocnienie siły państwa przez reformą administracji, wojska i finansów. Palmerston hamował przecież porywczosć ambasadora Ponsonbyego, który w swym antyrosyjskim zacietrzewieniu gotów był zachęcać sultana do bardzo ryzykownej akcji przeciw Mehmed Alemu. Zasługą Palmerstona jest, że w latach 1833 do 1839 ustalił raz na zawsze wytyczną angielskiej polityki: obrona całości i niepodległości Turcji.

W rozdziale piątym wykazuje autor, że nie Ponsonby ani Stratford-Canning lecz sam Palmerston przyczynił się do wydania tureckiej deklaracji praw (*hati szerif Gulhane* 3 XI 1839). Autor ogranicza do minimum informację o konwencji w sprawie cieśnin, bo sprawa ta jest znana i parokrotnie opracowana, wyzyskując fakt, iż w tytule pracy figuruje nie całość polityki angielskiej, lecz tylko jej stosunek do reform w Turcji. Naturalnie wykład reform bez źródeł tureckich na podstawie jedynie korespondencji dyplomatycznej metodycznie jest chybiący.

Rozdział szósty zaliczyłbym też do słabszych. Autor daje raczej rzut oka niż wykład angielskiej polityki w Turcji w latach 1842 do 1853, podkreślając, iż częste zmiany rządu w Wielkiej Brytanii w tym czasie powodują, że stałą linię polityki obserwować można w stosunku do Porty raczej w Konstantynopolu, gdzie od 1841 do 1858 rezydował stale Stratford-Canning, dla którego autor nie szczędził pochwał: *a more vigor ous, aggressive & able statesman Britain had never sent to the Porte*. W Turcji reforma została de facto poniechana, zwyciężyły siły reakcyjne, stąd i nie można właściwie rzecz biorąc śledzić stosunku Anglii do reform w tym czasie. „Wraz z usunięciem niebezpieczeństwa egipskiego — pisze autor — znikła w Turcji zasadnicza przyczyna reform. Turcja wróci do myśli reformy dopiero w 1856”.

Jako załączniki figurują poza tablicami eksportu i importu: memorandum Canninga z 1832, Memorandum Reszyda Paszy z 1839, pełny tekst *hati szerifu Gulhane* i ferman tzw. *Hat-i-Humayun* z 1856 (nie wiadomo dlaczego właśnie ten tak późny) oraz memoriał Sturmera z 1841.

Książka posiada porządną Indeks osobowy i rzeczowy, spis literatury i źródeł, pozwalający uzupełnić dość sumaryczny spis rozdziałów.

W przedmowie autor zapowiada pracę pani GROVE na temat stosunku Anglii do reform w Turcji w latach 1856 do 1878, która będzie stanowić kontynuację jego pracy.

• Józef Duthiewicz

VACLAV ZAČEK: Cechové a Polaci roku 1848. Studie k narodovým politickým stykům cesko-polským. Cast prva. Praha 1947, s. 318.

Zawartość tej książki wykracza poza ramy tytułu. Jest ona poświęcona stosunkom politycznym polsko-czeskim w latach 1830—1860; niniejszy pierwszy tom urywa się w przededniu Wiosny Ludów. Temat ten do dziś leżał odłogiem;